

РОЛЬ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ФОРМУВАННІ СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ

УДК 159.9.072.43:351.74.08

І. Ю. Горелов

Умови професійної діяльності працівників міліції, які часто пов'язані з діями в екстремальних ситуаціях, її соціальне значення, необхідність роботи з різними верствами населення постійно потребують удосконалення надійності персоналу міліції, вивчення закономірностей формування індивідуальних стилів професійної діяльності працівників міліції.

З 60-х років ХХ століття дослідження індивідуального стилю діяльності набули поширення у вітчизняній психологічній науці.

Індивідуальний стиль діяльності – стійка індивідуально-специфічна система психологічних засобів, прийомів, навичок, методів, способів виконання тієї чи іншої, у тому числі професійної, діяльності.

Можливість різних індивідуальних стилів діяльності визначена в існуванні “зони операційної невизначеності”, що допускає вибір різних способів виконання однієї діяльності. Інтенсивність мотивації якої-небудь діяльності визначає наявність і ступінь виразності індивідуального стилю діяльності. Він надає можливість людям з різними індивідуально-типологічними особливостями нервової системи, різною структурою здібностей, темпераменту, характеру домагатися рівної ефективності при виконанні однієї та тієї ж діяльності різними способами, компенсуючи при цьому індивідуальні особливості, які перешкоджають досягненню успіху. Водночас індивідуальний стиль діяльності може бути неоптимальним з погляду ефективності діяльності.

Інакше кажучи, індивідуальний стиль – це індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо або стихійно вдається людина з

метою найкращого зрівноважування своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності.

Вироблення індивідуального стилю професійної діяльності працівників міліції разом з удосконаленням окремих властивостей особистості, позитивною мотивацією до служби, а також формуванням стереотипів дій забезпечують адаптацію особистості до об'єктивних умов і вимог професійної діяльності. Соціально-психологічна адаптація пов'язана з входженням правоохоронців у мікросередовище, формуванням ділових та неформальних стосунків, прийняттям соціальних норм і цінностей організації. Професійна адаптація характеризується досконалим опануванням вибраної професії або спеціальності, закріпленням службових навичок та вмінь, що виявляється в точності і надійності, творчій активності.

Дослідження індивідуального стилю діяльності склало цілу наукову течію, засновником та теоретиком якої став В. С. Мерлін. Розмірковуючи над природою стилю як особистісного конструкту, учений прийшов до відкриття дуже важливих закономірностей, що стосуються всіх стильових характеристик. У структурі індивідуального стилю діяльності В. С. Мерлін виокремив три основні компоненти: стиль операцій, стиль дій або реакцій і стиль цілепокладання [1].

Є. О. Клімов визначає структуру індивідуального стилю таким чином: перша група, яка утворює ядро стилю, містить особливості, що виявляються без помітних зусиль та ґрунтуються на властивостях нервової системи; друга група містить особливості, які формуються в результаті свідомих чи стихійних пошуків. Ядро містить дві категорії особливостей: одні сприяють успіху, інші перешкоджають йому. Останні наповнюються компенсаторними механізмами. Доповнюють ядро стилю дві категорії особливостей: одні пов'язані з використанням позитивних можливостей суб'єкта, інші мають компенсаторне значення [2].

Учені експериментально підтвердили той факт, що індивідуальний стиль не завжди є найкращим. Є. П. Ільїн, наприклад, стверджує, що використання

індивідуального стилю призводить скоріше до емоційного задоволення від діяльності, ніж до кращих результатів [3].

В. О. Толочек вибір стилю професійної діяльності пояснює, перш за все, організацією зовнішнього середовища: професійної діяльності і простором суб'єктів, які взаємодіють, а також їх особистісними особистостями. Стиль обумовлено психологічними (психофізіологічними) чинниками, але фатально недетерміновано індивідуальністю суб'єкта, а формується як інтегрований ефект взаємодії суб'єкта й об'єкта. Стиль може змінюватися під час змін умов діяльності. Формування і розвиток стилю пов'язано з розвитком певних психологічних особливостей суб'єкта [4].

У вузькому змісті поняття “індивідуальний стиль діяльності” – це обумовлена типологічними особливостями стійка система способів, що складається у людини, яка прагне до найкращого здійснення цієї діяльності. При цьому, говорячи про способи, не обов'язково мати на увазі лише виконавчі і тим більше рухові акти – це і гностичні, орієнтовані дії, і зміна функціональних станів, якщо вони виступають як засіб досягнення мети.

Найбільш загальна структура індивідуального стилю зводиться до такого. Насамперед, існують такі особливості, способи діяльності, що мимоволі без помітних суб'єктивних зусиль провокуються в існуючій об'єктивній обстановці на основі наявного у людини комплексу типологічних властивостей нервової системи. Ці особливості можна позначити як ядро індивідуального стилю, вони-то й обумовлюють перший пристосувальний ефект і, таким чином, суттєво визначають напрямок подальшого зрівноважування із середовищем. Але вони не забезпечують усього необхідного пристосувального ефекту, і в міру необхідності виникає інша група особливостей діяльності, які виробляються впродовж деяких більш-менш тривалих пошуків (свідомих чи стихійних). Ця група складає своєрідну прибудову до ядра індивідуального стилю. Наприклад, на основі інертності сама собою виникає схильність не відриватися від початої роботи, а отже, і така особливість діяльності, що може бути осмислена як своєрідний спосіб ефективного зрівноважування із

середовищем, як доведення дій до кінця. На основі інертності виникає перевага стереотипних способів дії, пунктуальне дотримання один раз прийнятого порядку.

В. І. Моросановою індивідуальний стиль визначається як стійка, типова для людини своєрідність її довільної активності. До стильових особливостей саморегуляції В. І. Моросанова відносить: по-перше, індивідуально-типові особливості регуляторних процесів планування завдань, моделювання ситуацій, програмування дій, оцінювання результатів, тобто процесів, які реалізують основні ланки системи саморегуляції; та, по-друге, стильові особливості, що характеризують функціонування всіх ланок системи саморегулювання й є одночасно особливими властивостями, наприклад, самостійність, надійність, гнучкість, ініціативність [5].

На думку В. І. Моросанової, індивідуальні особливості саморегуляції характеризуються тим, як людина планує і програмує досягнення мети, ураховує значущі зовнішні та внутрішні умови, оцінює результати і коректує свою активність для досягнення суб'єктивно-прийнятних результатів [6]. Вона відзначає, що “чим вище ступінь усвідомленого саморегулювання, розвиненість, взаємозв'язок усіх основних ланок саморегуляції, тим легше відбувається адаптація до складних видів діяльності” [6, с. 486].

Кожна проблема повинна вивчатися у контексті структури конкретного явища, в інший спосіб неможливо отримати достовірних результатів дослідження. Тому мета нашої статті полягає у конкретизації компонентного складу індивідуального стилю професійної діяльності працівників оперативних служб міліції, яким у своїй службовій діяльності доводиться діяти в екстремальних умовах (застосування правомірного силового впливу до правопорушників, вогнепальний контакт з озброєним злочинцем, вид крові, людських страждань, трупів тощо).

Якби індивідуальний стиль діяльності в праці, управлінні, навчанні, спорті та інших галузях однозначно визначався комплексом природних особливостей людини, то завдання опису його детальної структури,

класифікації і навіть передбачення його особливостей було б відносно простим. Однак такого індивідуального стилю просто не існує. Якщо ж під індивідуальним стилем розуміти інтегральний ефект взаємодії людини з предметним та соціальним середовищем, то більш нагальним є трохи інше завдання, а саме – у кожному конкретному випадку вміти швидко розпізнати, де є або де повинен бути сформований індивідуальний стиль, під яким розуміється система індивідуально-своєрідних прийомів і способів вирішення завдання (буде завдання руховим або гностичним, чи буде воно передбачати взаємодію з речами або людьми, чи буде пов'язано з однократними або повторюваними різноманітними чи монотонними діями, чи вимагатиме окремих реакцій або реакцій складного ієрархічного плану поведінки – усе це залежить від збігу обставин). Найбільш загальний шлях, що веде до ситуацій, де наявним чи можливим є індивідуальний стиль, полягає в такому.

Необхідно виокремити, визначити конкретну систему “суб’єкт-об’єкт” та той бажаний стан, до якого вона повинна прийти (інакше кажучи, указати мету керування). Потрібно виокремити якнайбільше суттєвих умов, від яких залежить досягнення бажаного результату.

Крім того, необхідно виокремити такі керуючі впливи, стосовно яких яка-небудь типологічна властивість чи поєднання властивостей є за своїм біологічним змістом протидіючим чинником (наприклад, частому переключенню уваги протидіє інертність, тривалому підтримуванню уваги в монотонній обстановці – рухливість тощо). Крім того, потрібно виокремити і такі особливості діяльності, стосовно яких визначені типологічні особливості є сприятливим або хоча б нейтральним (явно не протидіючим) чинником.

Після того, як усе це зроблено, залишається шукати шляхи управління формуванням індивідуального стилю за рахунок конструювання необхідних елементів побудови до його ядра.

Успішна професійна діяльність в особливих умовах вимагає специфічних психологічних якостей, що виступають як професійно-важливі. При вивченні особливостей тієї чи іншої діяльності необхідно встановити, які особистісні

якості мають для неї важливе значення, впливають позитивно або негативно. Ми можемо прогнозувати можливості людини в особливих умовах, якщо порівнюємо її особистісні особливості з вимогами конкретної діяльності.

З метою дослідження стильових особливостей саморегуляції працівників міліції з різними рівнями психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях нами було обстежено 19 працівників міліції ГУМВС України в Донецькій області за допомогою психодіагностичного тесту ССП-98, а також експертної оцінки рівня психологічної готовності до дій в екстремальних ситуацій.

Експертами виступили 8 працівників міліції ГУМВС України в Донецькій області, що неодноразово брали участь у затриманнях осіб, які чинили активний опір, науковці – юристи, психологи, науковці в галузі фізкультури та спорту) – 4 особи, 3 керівники ОВС. Освіта в усіх експертів вища, вік від 28 до 42 років. Експерти психодіагностичному дослідженню не піддавалися.

Спочатку нами було проведено дослідження ступеню психологічної готовності працівників міліції до дій в екстремальних ситуаціях в оперативно-службовій діяльності за допомогою анкети експертної оцінки психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях. Анкету експертної оцінки стосовно кожного досліджуваного заповнювали 3 експерти, у тому числі безпосередній керівник респондента.

Не дивлячись на те, що експертна оцінка висловлює суб'єктивну думку експерта про той чи інший показник і ступінь його розвитку у конкретної особи, існує низка засобів забезпечення необхідної об'єктивності оцінок:

– кількість експертів (у нашому випадку – 3 особи, з яких одна – безпосередній керівник) здатна забезпечити різноманітність точок зору на оцінюваний об'єкт;

– кожний експерт повинен добре розуміти суть показників, за якими дається оцінка. Описи всіх показників експертних оцінок заздалегідь обговорювалися;

– експерт повинен добре знати оцінюваного. Це було забезпечено тим, що працівники знали один одного впродовж кількох років у найрізноманітніших ситуаціях.

Крім того, під час поділу груп досліджуваних було враховано рівень професійної підготовки працівників міліції (правова підготовка, фізична підготовка, вогнева підготовка, інші види професійної підготовки).

Під час вивчення впливу стильових особливостей саморегуляції на ступінь психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях знайдено значущі відмінності між особливостями саморегуляції працівників міліції з високою і низькою психологічною готовністю. Показники тесту працівників різних груп відрізняються розвитком якостей, які вивчаються. Середні значення тесту ССП-98 показують відмінності, знайдені між виокремленими групами (див. таблицю).

Таблиця

Статистичний аналіз відмінностей середніх показників тестування за методикою ССП-98, які набули найбільшої виразності, між групами досліджуваних

Особливості саморегуляції	Середні показники групи “успішних”	Середні показники групи “неуспішних”	Рівень значущості (p)
Планування	7,55	4,24	$p \leq 0,01$
Моделювання	7,05	4,85	$p \leq 0,01$
Прогнозування	6,85	4,13	$p \leq 0,01$
Гнучкість	7,15	4,41	$p \leq 0,01$
Самостійність	6,12	3,24	$p \leq 0,01$
Загальний рівень саморегуляції	40,95	25,90	$p \leq 0,01$

“Успішним” працівникам міліції властиві високі здібності до планування, моделювання, програмування, самостійності, гнучкості і високий загальний рівень саморегуляції. Одержані дані свідчать про те, що у працівників із високою психологічною готовністю до виконання службових обов’язків в

умовах високого психологічного тиску сформовано потребу в усвідомленому плануванні діяльності. Плани в цьому випадку деталізуються, є реалістичними, ієрархічними, дієвими та стійкими, цілі діяльності ставляться самостійно. Ці працівники здатні виокремлювати основні умови досягнення цілей, як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому, що виявляється в адекватності програм дій планам діяльності, відповідності одержуваних результатів прийнятим цілям. Їм властива адекватність самооцінки, сформованість та стійкість суб'єктивних критеріїв оцінки успішності досягнення результатів. Працівники з високим рівнем психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях демонструють пластичність усіх регуляторних процесів. Під час виникнення непередбачених обставин вони легко перебудовують плани дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміну значущих умов та перебудувати програму дій.

Гнучкість регуляторних процесів надає можливість адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлене завдання в ситуації ризику.

Наявність високих показників за шкалою самостійності свідчить про автономність в організації активності працівника міліції, готового до дій в умовах високого психологічного тиску, його здатність самостійно планувати діяльність та поведінку, організовувати роботу з досягнення поставленої мети, контролювати перебіг її виконання, аналізувати й оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності. У цілому, для цієї категорії працівників характерною є усвідомленість та взаємозв'язок у загальній структурі індивідуальної системи регуляторних ланок. І чим вище загальний рівень усвідомленої саморегуляції, тим легше працівник опановує нові види активності, більш упевнено відчуває себе в екстремальних ситуаціях, тим стабільніше його успіхи в звичних видах діяльності.

У працівників із низькою психологічною готовністю до дій в екстремальних ситуаціях особливості саморегуляції виражено на середньому та нижче середнього рівнях. Для них також є характерною усвідомленість і

взаємозв'язок у загальній структурі індивідуальної системи регуляторних ланок. Вони самостійні, здатні формувати такий стиль саморегуляції, який надає можливість компенсувати вплив особливостей, що перешкоджають досягненню мети. Разом із тим, у них спостерігається слабка сформованість процесів моделювання, що призводить до неадекватної оцінки значущих внутрішніх умов та зовнішніх обставин і виявляється у фантазуванні, яке може супроводжуватися різкими перепадами ставлення до розвитку ситуації, наслідків своїх дій. У таких працівників можуть виникати труднощі у визначенні мети та програми дій, адекватних поточній ситуації, що також часто призводить до невдач. Працівники міліції з низькою психологічною готовністю в динамічних, швидко змінних умовах, відчують себе невпевнено, важко звикають до зміни обстановки і способу життя. У таких умовах, незважаючи навіть на сформованість процесів регуляції, вони часто виявляються нездатними адекватно реагувати на ситуацію, швидко та своєчасно планувати діяльність та поведінку, розробляти програму дій, виокремлювати важливі умови, оцінювати розузгодження одержаних результатів з метою діяльності і вносити корективи. У результаті в таких працівників частіше виникають невдачі у виконанні діяльності. В екстремальних ситуаціях перераховані особливості відіграють важливу роль, зокрема, від них залежить здатність оцінити умови правомірності власних дій та прийняти рішення про їх необхідність, а також уміння скористатися наявними навичками.

Отже, стильові особливості саморегуляції поведінки працівників міліції (програмування, моделювання, планування, оцінка результатів, самостійність, високий загальний рівень саморегуляції) є професійно-важливою психологічною рисою працівників міліції, яка формує високу психологічну готовність до дій в екстремальних ситуаціях і впливає на формування індивідуального стилю професійної діяльності.

Отримані дані можуть стати підставою для подальших досліджень питань формування стилів професійної діяльності працівників міліції.

Список використаної літератури

1. Мерлин, В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. – М. : Педагогика, 1986. – 253 с.
2. Климов, Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е. А. Климов. – Казань : Казан. ун-т, 1969. – 277 с.
3. Ильин, Е. И. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Е. И. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 432 с.
4. Толочек, В. А. Стили профессиональной деятельности / В. А. Толочек. – М. : Смысл, 2000. – 199 с.
5. Моросанова, В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека / В. И. Моросанова. – М. : Наука, 1998. – 192 с.
6. Моросанова, В. И. Личностные аспекты стилевой саморегуляции / В. И. Моросанова // Ежегодник Российского психологического общества : материалы 3-го Всероссийского съезда психологов, (Санкт-Петербург, 25–28 июня 2003 г.) : в 8-ми т. – СПб. : Изд-во Санкт-Петерб. университета, 2003. – Т. 5. – С. 486–487.

Рецензент: доктор психологічних наук, доцент Лефтеров В. О.